

A GAZDASÁGI SZABADSÁG ÉRVÉNYESÜLÉSE

ANGLIÁBAN. *)

Hogy Anglia politikai és gazdasági intézményeiben és intézkedéseiben nem követi mindenkép az elméletek utasítását, hogy ellenkezőleg az elméleteket gyakran kényszeríti a gyakorlati élethez alkalmazkodni, az számtalanszor és illetékes bírálók általmeg volt jegyezve. Azon fogalmak, melyeket az angol államjogról, különösen Montesquieu által terjesztettek, sokban hiányosaknak bizonyultak, mert az angol állam közintézményei tényleg nem oly egyszerű mechanikus elveken nyugszanak. Az erők egyensúlya, a hatalmak kombinációja, a selfgovernment, a budgetmegszavazás körül mennyi a hibás felfogás, az erőszakos magyarázat! Nem akarjuk itt ennek okait keresni; ha megnézzük azok sorát, kik Angliában foglalkoznak a politikai tudományok művelésével és kik másutt a fentebbi jelenség megmagyarázására egy fontos körülményt észre vehetünk. Angliába különben az intézmények és intézkedések a gyakorlatban gyökereznek, az élet parancsszava szerint fejlődnek. Nagyban hasonlít e tekintetben amaz ország a régi Rómához, hol a jogi szabályok a praetori jog útján mindig simultak az élet soknemű követelményeihez és azzal összhangzásba iparkodtak jutni.

A következő sorok feladata néhány példával megmutatni, mily irányban és terjedelemben érvényesült Angliában a gazdasági szabadságelve és mennyiben tér el még Angliának jelenlegi gazdasági állapotja a gazdasági szabadság eszményétől. A rendelkezésre álló anyag nem engedi, hogy e thema fejtegetésénél

*) Felolvasatott a m. tud. akademiában 1879 január 13-án.

kimerítő teljességre törekedjünk, de a cél amugy is el lesz érhető talán, a világszerte elterjedt nézetet Anglia gazdasági intézkedéseinek irányáról pótolni és talán némileg módosítani. Azonban helytelenül fognák fel ez értekezésemet, a kik abból azt a következtetést vonnák, mintha bebizonyítani akarnám, hogy Anglia a gazdaság terén elmaradt volna a gazdasági szabadság létesítésétől; a mit kimutathatni vélünk, egyszerűen abban áll, hogy Anglia nem feltétlenül valósította a gazdasági szabadság eszményét minden téren és minden fentartás nélkül, hogy a gazdasági szabadság valósítását nem az eszményi, hanem utilitarián és politikai jelentősége szerint ítélte meg. Hiszen már Gneist mondta, hogy Angliában minden elvhűség megszűnik, ha gyapotszövetek terjesztéséről van szó. Anglia a gazdasági szabadságban nem axiomát, eszményt látott, melyet mindenképp valósítani kell, hanem problémát, melynek megoldása óvatosságot, tapintatot követel. Végre pedig a következő sorok azt akarják mutatni, és ennyiben restrictiv irányzatuk van, hogy Angliában tényleg még a jelen időben számos intézmény áll fenn, mely a gazdasági szabadság elvével nem egyezik.

A gazdasági szabadság elvének felállítása a tizennyolcadik századba esik. A munka és tőke, de különösen ez utolsó nagyon alkalmatlannak találta a részint feudális, részint absolutistikus békókat, melyek alatt sínlődtek. A végletek érintkeznek; a szolgaság nyomása alatt a szabadság után vágyódtak, de nem a társadalmi szabadság után, mely egyedül biztosíthatja a kultúra fentartását és fejlődését, hanem a nyers természeti szabadság után, mely semmi szabályt nem ismer, semmi korlátot, semmit önszeszélyn kívül. Ezen elv átvitetett a gazdaságra is és annak minden körére. A föld szabad legyen a feudális terhektől, szabad legyen mint az ember, — mint a forradalom alkotmánya mondja, — azaz tetszés szerint mivelhető, vagy elhagyható, feldarabolható és összesíthető, javítható vagy kiszívható, nagyuri kertekké átalakítható, vagy csak burgonya-gümőkkel beültetve legyen. Ezt követeli a gazdasági szabadság a földdel szemben. Szabad legyen továbbá a munka. Mindenki tetszés szerint választhassa a foglalkozását, akár tanulta, akár nem; gyárthasson jó vagy

rosz gyártmányt, mindenki dolgozhasson, vagy dolgoztathasson tetszés szerinti korban, még akkor is, midőn a testi erők még nem alkalmasak, dolgozzék tetszés szerinti időben — éjjel, nappal — tetszés szerinti helyen — egészségtelen gyárakban, veszélyes bányákban stb. — tetszés szerinti anyaggal és eszközökkel stb. Ebből kifolyólag szabadon válassza lakhelyét, nősüljön stb. A kereskedelem is egészen szabad legyen. Az árúk bevitele és kivitele szabad, a hajózás szabad, a bankjegykibocsátás szabad, az árúk eladása szabad, a kamatláb megatározása szabad. Ezen elvből azon negatív következtetés foly, hogy az állam tartózkodjék az egyének gazdasági ügyeibe avatkozni, mert az egyének önérdékök által legjobban fognak vezetetni, legbiztosabban fogják elérni gazdasági céljaikat. Következik továbbá az, hogy a munkamegosztás nemzetközileg szerveztessék és minden állam csak azon termelési ágakkal foglalkozzék, melyek tekintetében másokkal szemben bizonyos előnyei vannak.

Ezen tan általánosabb és behatóbb tárgyalását először Franciaországban találta, az idealistikus társadalmi rendszerek klasszikus hazájában; képviselték pedig Helvetius, Quesnay, Turgot, Galiani, Mably, kik mindannyian a szellem legfényesebb fegyvereivel harczoltak az új eszmék mellett. Azonban Angliában is gyökeret vert a gazdasági szabadság elve — a gyakorlatban kifejlett monopolistikus rendszerek mellett — és végre egy nagy tudományos rendszer alapköve lön, mely Smith munkájában először hirdettetett a gazdasági bilincsek közt vajudó társadalomnak. És ezen mű irányadóvá vált a tizenkilencedik század ujjaalkotási munkájánál is. A francia encyclopädisták szélsőségére nemsokára a forradalom rationalismusa következett, erre a restauratio egyrészt reactionarius, másrészt szocialistikus iránya; Anglia elfogadta a Smith-rendszer következményeit, melyeknek jelentékeny gyakorlati értéke volt Angliára nézve. Azonban ez irány csak a jelen század második negyedében érvényesül, ekkor is fontos modifikációkkal és egyáltalában nem kizárólag, mivel vele párhuzamosan egy ellenkező áramlat is észlelhető, mely ugyanakkor nem kevesebb befolyással volt a törvényhozásra, mint a gazdasági szabadság rendszere. Értekezésünk feladatánál fogva itt csak azon jelenségekre reflektálunk, melyek azt mutatják, mennyiben tértek el Angliában a gazdasági sza-

badtság rendszertől, és mennyiben bódoltak az azzal nem kongruens nézeteknek.

Nem vizsgálván azt, mily számos akadálya a gazdasági szabadságnak áll még fenn a magánjog terén — p. nők vagyoni jogai — lássuk mindenekelőtt, mikép érvényesült a föld szabadsága? Angliának földbirtok-rendszere még jelenleg sem felel meg a francia forradalom által felállított eszménynek: a föld szabad legyen, mint az ember. Nem akarunk arról szólni, hogy a tizedek végleges megváltása csak 1838-ban mondatott ki kötelezőleg, hanem legiukább reflektálunk azon tényre, hogy az Angliában még fentartott primogenitura és az elterjedt hitbizományi rendszer a földet bizonyos tekintetben feudális állapotban tartja vissza. Míg a többi európai államok a különbséget ingatlan és ingó tárgyak közt — különösen az örökösödési jogban — jogilag eltörölték, addig Anglia mai napig fenntartja a »real property« és »personal property« közti jogi különbséget és míg az egyik a kapitalistikus forgalom szeszélyeinek korlátlanul alá van vetve, addig a földbirtok nagy része megkötött állapotban van. A mi a gazdasági szabadság fontos következményeként mutatkozik, a tőkék mozgékonyága, az a földre nézve hiányzik és így a földbirtok, mint termelési eszköznek, sorsa nem a legnagyobb gazdasági előny elve szerint alakul, hanem elavult társadalmi és jogi felfogásoknak megfelelőleg. Ezen viszonyok fentartása pedig nem marad súlyos hatás nélkül a közgazdaság egész folyamára. A föld tényleges haszonélvezői nincsenek eléggé érdekelve nagyobb és csak későbbi hasznot hajtó javítások iránt, a jövő tulajdonos nem bír rendelkezési joggal, a földbérlők a kedvezőtlen tenant right nyomása alatt állanak, a mezőgazdasági munkások a föld összesítése folytán kóborlókká válnak — mindmegannyi akadálya a mezőgazdaság teljes felvirágoztatásának.

Ezen rendszernek következménye, hogy Nagybritániában 2184 egyén kezében van 38.875,522 acre föld, azaz 2.815,542-vel több, mint fele az egész országnak, a fővárost kivéve; ezek közül ismét 421 bir 22.880,755 aceret, vagyis 4.850,765 acreval több, mint negyedrészt az egész országnak. És ezen rendszer következménye az adótehernek lehető áthárítása az alsóbb osztályokra, mit az indirect adók roppant nagysága bizonyít,

ebből származik a pauperismus, a kivándorlás és sok más baja az angol társadalomnak. És daczára ezen körülményeknek, daczára annak, hogy Blackstonetól Millig számos kitünő államférfiu ezen intézmény ellen felszólalt, Anglia a gazdasági szabadság elvét e téren nem valósította!

És megegyeznek-e az irhoni mezőgazdasági viszonyok a gazdasági szabadság elvével? Mégis fentartják, daczára annak, hogy itt az angol földbirtok-politika eredményeket szül, melyek legjobban azon irtózatosszámokban találják kifejezésüket, melyek szerint a népszám, mely 1841: 8.196,597-et tett, leszállt:

1851: 6.574,278,

1861: 5.798,967,

1871: 5.412,397-re.

Miképen érvényesült az iparszabadság? Tudvalevő dolog, hogy Angliában a czéh-rendszer sokkal korábban szűnt meg, mint a legtöbb kontinentális államban. A mi abból fenmaradt és a mi az iparszabadság mintegy utolsó gátja volt, csak az Erzsébet királyné alatt hozott tanoncz-törvény. A tanoncz-törvény az ipar gyakorlását hét évi tanidőtől tette függővé. Ezen feltétel igen kényelmetlen volt a fejlődő nagyiparra, melynek szüntelen ostromlása következtében — és ehhez az új Smith-féle nemzetgazdaságtan igen éles fegyvereket szolgáltatott — a czéhrendszer ez utolsó maradványa is 1814-ben romba dőlt. Angliában tehát ez időtől fogva a teljes iparszabadság elvét ismerték el a törvényhozásban. Azonban tévednénk, ha abból, hogy a törvény az iparszabadság elvét sankcionálta, azt következtetnők, hogy az tényleg létesült is. A tanoncz-törvény eltörlése igen sérelmesnek tartatott a munkások által, és a mit a törvény nekik többé nem nyújtott — védelmet a tanulatlan kontárok és az általuk előidézett bérleszállítások ellen, — azt maguknak az önsegély útján biztosítani törekedtek. Az 1825 óta keletkező trades-union egyik főfeladata lett, a régi tanidőt megint visszaállítani, és ezen szempontból megtiltják tagjaiknak oly gyárakban dolgozni, hol tanulatlan munkások elfogadtatnak. Ezen eljárás által tehát ismét a korlátlan iparszabadság megszorittatik és az alkalmazás függővé tétetik a trades-union által megszabott tanidő kimutatása által.

De a teljes iparszabadság — azaz a jog, a munka helyét,

idejét, eszközeit tetszés szerint választani — hasonlókép lényegesen megszorított és pedig a gazdasági politika egyik legfontosabb ágában. A gyári törvények annyi ponton akadályozzák az ipar gyakorlását, annyira ellenőriztetik állami közegek által, annyira korlátozzák a vállalkozókat a munkások alkalmazása, a munkaidő, a bérrendszer tekintetében, hogy az iparszabadság mértéke mindenesetre leszállt azon fokon alól, melyben azt az orthodox iskola követelte. Nem is említve, hogy itt is az angol szegény-törvények a munkaszabadság érvényesítését lényegesen befolyásolják.

Miképp érvényesült a kereskedelem szabadsága? Mi sem természetesebb, mint hogy Anglia, mely nagy találmányok, az iparos tőke gyors szaporodása és más kedvező körülmények alapján saját iparát a többi államok iparánál jelentékenyen túlemelte, az ipar védelmére beviteli vámok által nem szorult. — Ha megtekintjük az angol külkereskedelmi lajstromokat, azt látjuk, hogy gyártmányokból jóformán semmi bevétel nincs. A beviteli vámok eltörlése ily körülmények közt csak annyi, mint ha tavasszal, midőn a nap különben már elég meleget ad, a kályhát nem fütjük többé. Anglia is, mikor az ipar erőfejlesztő tavasza beköszönt, nem fütötte többé mesterségesen gyárait. De kérdés, ugyanazt tenné-e, ha az ipar ily erős, ily kifejlett, ily minden versenyen túltevő nem lenne? Ez még nem bizonyít a mellett, hogy a kereskedelmi szabadság feltétlen jótékony hatása elismertetik és gyakorlatilag is elfogadtatik; sőt azon támadások, melyek a legutolsó években Angliában a gazdasági szabadság és különösen a freetrade ellen intéztetnek, nem is a szabadság helyességének bizonyításával utasíttatnak vissza, hanem annak bizonyításával, hogy e rendszer Angliára nézve előnyös volt. Azonban sok irányban a gyakorlati eljárás a kereskedelmi szabadság elvétől lényegesen eltér. Vegyük például a vasuti üzletet. Nem szólunk azon intézkedésekről, melyek tétettek a vasuti rendszet szempontjából. De az állam ennél tovább ment és számos ponton érvényesítette befolyását a gazdasági szabadság elvének daczára. — Megszabta, miszerint a vasutak fusiojánál mindig csak az alacsonyabb díjtételek tartathatnak fenn; a vasutak felelősségét baleseteknél élesítette: megtiltotta, hogy a vasutak 10°/_o-nyi

osztaléknál többet fizessenek; kényszerítette őket olcsó munkásvonatok (parliamentary trains) berendezésére stb. De ha Anglia eltörölte az iparcikkekre vetett védvámokat, azonban fentartotta a magas pénzügyi vámokat, nem hissitja meg ez által ismét a kereskedelmi szabadságot? Mert a gyakorlati élet szempontjából kétségtelentül meglehetősen közömbös, vajjon mily okok és érvek alapján korlátoztatik a kereskedelmi szabadság: a tény azért mindig az fog maradni, és azért egy ország, mely három ötödét jövedelmének fogyasztási adókból és pénzügyi vámokból veszi, hatalmas kivételeket enged a kereskedelmi szabadság alól.

Tekintsünk másfelé. Daczára annak, hogy Angliában leggyorsabban fejlődött a tőke nagyhatalommá, az állam a legújabb időkig és tovább mint más európai törvényhozások, megtagadta elismerését a társulás azon alakjától, mely épen a tőkeuralom specialis alakzata és szülöttje: a korlátozott felelősséggel járó részvény-társulatokat. A részvény-társulat azon alakja, mely különösen a kontinensen van elterjedve, a mely tulajdonképen nem egyének, hanem tőke részletek társulása, a mely az egyént egészen háttérbe szorítja, és csak tőkebefizetése erejéig veszi igénybe, jogok és kötelezettségek tekintetében, — a részvény-társulat ezen alakja Angliában csak 1856-ban lett törvényesen elismerve, holott azelőtt a részvény-társulat tagjai is „unlimited“ korlátlan felelősséggel birtak. De az állam nem avatkozása ezen klasszikai földjén, hol a tudomány leghangosabban hirdette azon tant, hogy mindenki magáról gondoskodik, a mint legjobban is az gondoskodhatnék, még ekkor is, tehát 1856-ban, midőn a korlátozott felelősséggel járó részvény-társulatok Angliában is elismertettek, az állam szükségesnek látta parancsolni, hogy minden ily társulat cégébe felvegye e szót „limited“, hogy ilykép mindenki tudja már eleve, hogy ezen társulat tagjai csak korlátozott felelősséggel terheltetnek. — A kereskedelmi szabadság merev elvének meg nem felelőnek találunk továbbá azt, hogy Anglia még mai napig fentartja a kamatmaximumot bizonyos adósságokra nézve. De még tovább vitte őt a viszonyok kényszerhatalma Indiában.

Anglia az Indiában fejlődött roppant uzsora megszüntetésére maga iparkodott a kisebb parasztoknak kölcsönöket nyuj-

tani, hogy a magas kamatlábat, mely 100°/o-ig felrugott, le-
szállítsa. Sőt megtevéen ez első lépést, természetesen szükséges-
nek találta a kölcsön biztosítására a magángazdaságokat ellen-
őrizni, a jó gazdaságra biztítani stb. Tehát igen mélyen
belenyúlt a magántevékenység noli me tangeréjébe.

Mikép érvényesült a gazdasági szabadság a bank-törvény-
hozás terén? Ismeretes, hogy Angliában 1825-ig részvény-
társulati bankok nem bocsáthattak ki bankjegyeket; csak hat
személynél kisebb társulatoknak volt ez megengedve, minek
következtében a bankjegy-kibocsátás igen kis mértékre szorit-
tatott. 1825-ben a parlament megadta a bankjegy-kibocsátás
jogát részvény-társulati bankoknak is, csak azon megszorítással,
hogy az angol bank monopoliuma legalább Londonban és 40
angol mértföldre London körül érintetlenül maradjon. Azonban az
1825-ben ilykép megadott bankszabadság csak 1844-ig maradt
fenn. Mert midőn Anglia 1831-ben az angol bank jegyeit a
törvényes fizetési eszköz qualificatiójával felruházta, kénytelen
volt a közönségnek is a régiebb törvényekben nyújtott erősebb
garantiákat adni aziránt, hogy a bank által kibocsátott jegyek
értéke nem fog leszállni. Ezen körülményhez járult még azon tény,
hogy az akkori minister, Peel, a currency-párthoz tartozott,
melynek feje, Ricardo, az állami bankjegy-kibocsátás eszméje
mellett harczolt és maga is ezen eszmét kedvelte. Így létesült
az 1844-ki bankakta, mely a bankszabadságot megszünteti, az
angol bankot és a még akkor létező részvénytársulati banko-
kat a bankmonopoliummal felruhazza és egyuttal előkészíti a
teljes állami monopol-rendszer létesítését. De ezen ténynek
hordereje még tovább terjed. Mert midőn különösen a hitel
folytonos kiterjedése következtében az angol bank mindinkább
az egyedüli készpénz-tartalékká vált, a nemesérczkészlet sza-
bályozása gazdaság-politikai feladatainak egyik legfontosbika
lett, mi által nemcsak a nemesércz-forgalom áll a bank vezetése
alatt, hanem ezentúl a bank még a külkereskedelem, a bevitelre
és kivitelre is nagy befolyást gyakorol, miut ezt ily tekintélyek:
mint pl. Goschen is kijelentették, a mi különben másképen
nem is képzelhető. Itt sem szabad elfelejteni, hogy Angliának
újabb kereskedelme majdnem kivétel nélkül a nemesérczbevitel
túlsúlyát a kivitelnél mutatja, és hogy a kivitt nemesérczek

egy jelentékeny része angol birtokba, nevezetesen Kelet-Indiába foly. Mutatják ezt a következő adatok:

	Bevitel	Kivitel
1867	23.8	14.3
1868	24.8	20.5
1869	20.5	16.3
1870	29.4	18.9
1871	38.1	33.7
1872	29.6	30.3
1873	33.5	28.8
1874	30.3	22.8
1875	33.2	27.6
1870	37.—	29.4

Ha a banktörvényhozás terén a viszonyok a monopolszisztemhez közelebb állanak, úgy a takarékpénztárügy terén nagyon eltért az állam a be nem avatkozás tanától, mert az összes takarékbetétek az állam által kezeltetnek és az egész ügy specialis törvényes intézkedések által van szabályozva.

Nem felel meg a kereskedelmi szabadság és a szabad verseny elvének azon állapot sem, mely az angol »stock-exchange« az értéktőzsde körül fejlődött, azon tőzsde körül, mely a világ pénzpiaczának, kormányának tekinthető. Itt is monopoliummal találkozunk, melyet egy kis testület gyakorol, és melynek eljárása csak újabban is a külföldi kölesönök iránt tartott enquete alkalmával élesebb világitást nyert. Ezen tényleg a pénz- és tőkepiacz központjának nevezhető testület kevés egyén által igazgattatik és így igazat ad Cairnes szavainak: »In old countries, like England, the régime of industrial monopoly covers a considerable area.«

A tőzsdeüzletbe való beavatkozás szempontjából említésre méltó itt még 30 Vict. c. 29., az úgynevezett Leemann-törvény a részvényüzlet visszaélései ellen. Tapasztaltatván tudniillik, hogy igen gyakran olyan emberek adnak el a tőzsdén bankrészvényeket, kik abból egyetlenegy sem bírnak, a törvény azt követeli, hogy minden ily eladásnál az eladott részvények sorszámai is följegyeztessenek.

A hajózásra vonatkozólag is ugyanaz áll, mit fentebb az iparpolitikáról említettünk. Itt — legalább a mennyiben mi tudjuk — a gazdasági szabadság elve egészben véve keresztül van véve, de csak azért, mivel a brit hajózás a külföldi versenytől többé nem fél és mivel jelenleg a brit hajózás főfeladatát nem otthon, hanem idegen országok forgalmának közvetítésében teljesíti. Két adat e tényt kétségtelenné teszi. Az angol kikötőkben megjelent hajók közt volt 1801-ben minden 100 tonna brit hajó mellett 84.56 tonna idegen hajó, 1875-ben ellenben már csak 49.34. Hogy az angol hajózás főérdeke a külföldön fekszik, azon tényből is kiviláglik, hogy 1875-ben volt Angliának 25,461 hajója 6.152,467 tonnával és ebből 20,191 hajó 5.891,692 tonnával tisztán a külföldi forgalomban volt elfoglalva. Azonban lesznek talán, a kik — úgy mint Smith — azon álláspontra helyezkednek, hogy a tengerészeti ügy ez országban első sorban nem gazdasági, hanem hadászati jelentőséggel bír, mert — mint hajdan Athénben — a hajók Angliának »wooden wall« faerődjeit képezik. Így Porter is mondja:

»The political importance of our mercantile marine has always been considered so great that if a sacrifice were needed on the part of the nation, in order to keep up the number and efficiency of our trading-vessels, there would be little question as to the propriety of such a course.«

Nem szükséges ezen felsorolást tovább folytatni. Az említett tények kétségtelenül bizonyítják, hogy Angliában a gazdasági viszonyok még nem idomultak át teljesen a gazdasági szabadság elvének megfelelőleg. A gazdasági szabadság egy nagy korszakban a gazdasági törvényhozásnak iránytűje volt, de ezen törvényhozás óvatosan figyelt arra, vajjon a körülmények engedik-e mindig az állami hajót a kijelölt irányban vezetni és a gyakorlati élet is szükségéhez képest korlátolta annak teljes kifejtését.

Ugyanezen a történeti fejlődést, az újabb szükségletek és mindennapi élet proténszerűleg változó igényeinek tekintetbe vételét találjuk ott is, hol a gazdasági szabadság két legfontosabb következményéről volt szó: az állam beavatkozásáról és a termelési ágak nemzetközi szervezéséről. A gazdasági szabadság föltétlen érvényesítése követeli, hogy az állam a gazdasági

ügyekbe ne avatkozzék és követeli, hogy minden nemzet csak azon termelési ágak fejlesztésére törekedjék, a mely ágakban kétségtelen előnyei vannak másokkal szemben. Lássuk még, mennyiben tartotta Anglia e két elvet magára nézve irányadónak.

Először miképen érvényesült az államnak be nem avatkozási tana? Kétséget nem szenved, hogy e tekintetben az újabb viszonyok nagyon különböznek azoktól, melyek a tizen-nyolczadik században léteztek. Az állam nem állapítja meg többé a mesterek számát, a munkabér és az árak magasságát, nem szaporítja többé a bőjtöket, hogy több hering fogyasztás és így az angol halászat és közvetve hajózás felvirulhasson; nem parancsolja meg többé, hogy honi szövetben kell a halotakat eltemetni, nem állapítja meg többé a gyártmányokhoz választandó nyersanyagokat, segédanyagokat, a szövetek hosszát és szélességét, a festési eljárásokat stb. Azonban teljesen lemondott-e az állam a beavatkozástól, avagy csak annak módját változtatta-e? És ha csak ez utóbbi történt, szabad-e a korigények követelte irányváltozásról arra következtetni, hogy az állam beavatkozása Angliában egészen hiányzik? Azonban talán azt fogják mondani — a mint mondják is — hogy az állam csak ott avatkozik bele, a hol vagy erkölcsi érdekek azt követelik, avagy az egyesnek ereje nem elegendő az állam szempontjából is kívánatos cél elérésére? Hogy mennyiben igaz ez ellenvetés, legjobban lesz látható, ha az állam beavatkozásának főbb eseteit szem előtt tartjuk, és meggyőződünk akkor, hogy azok közt nagy számban oly esetek vannak, melyekben a beavatkozás csak gazdasági okokból történt. Az állam épített a kereskedelem előmozdítására docks-okat. Az állam beavatkozott fontos gazdasági munkálatok keresztülvitelére, előmozdította nagy összegekkel a drainaget és előlegeket nyújtott földbirtok szerzésére. A gyakran ismétlődő válságok enyhítésére az állam mindannyiszor tevőlegesen segédkezett, részint kincstári jegyek kibocsátása által nyújtott hitelt, részint felfüggesztette a bankaktát, részint a segélynyújtás más módjai által. Még nagyobb szerű az állam gazdasági tevékenysége a gyarmatokban. Terjedelmes öntözési munkálatok és a vasnti építkezés fejében Keletindiában roppant összegeket költött és csak 1877/8-ra is közel 8 millió font sterling volt e célra előírá-

nyozva. Az Angliában elsőrendű érdeket képviselő gyári ipar a törvényhozás által lényegesen befolyásoltatott, szabályoztatott közegészségi, közerkölcsi, közmívelődési, de közgazdasági szempontból is, mi mellett a truckrendszer megtiltása szól, mely első sorban csak gazdasági hátránnyal volt összekötve. Az állam állított postatakarékpénztárakat és postai biztosító intézeteket a munkások gazdasági jólétének emelésére és így közvetlenül kereskedelmi üzletekkel foglalkozik; újabban átvette a távirdát, a mit azonban talán közigazgatási ágának lesznek némelyek hajlandók tekinteni. A Public Works Loan Office kölcsönöket ad közhasznú munkák keresztülvitelére. Az angol állam az opium-monopol folytán a világnak egyik legnagyobb termelője. Csak mellékesen érintjük, hogy az angol állam, különösen a második párisi világkiállítás óta, szükségesnek látta a műipar fejlesztésére nagyobb gondot fordítani (Kensington Muscum!), szervezett világkiállításokat stb. Említettük fentebb, hogy az állam a takarékpénztári ügyet kezébe vette. De az angol állam gyarmati politikájával és nyilvános szegénysegélyezésével oly mélyen belehat a gazdasági életbe, mint ezt végig követni alig lehet. Annyi bizonyos, hogy a szegénysegélyezési kényszer és annak angol szervezése nélkül, valamint Angliának gyarmati és külügyi politikája nélkül, az angol gazdasági élet másképen alakulna. Angliának külügyi politikája (Suez-csatorna!) is leginkább az iparnak és kereskedelemnek szolgál és mint olyan szintén tekintetbe veendő akkor, midőn az angol államnak a gazdaság terén kifejtett tevékenységét akarjuk megítélni. Már régen észrevették, hogy az angol állam által gyakorolt protektio nem a belföldön, hanem a külföldön érvényesül, mint ezt Gioja következő szavai kifejezik. (Filosofia della statistica): Libertà nell' interno, protezione nell'estero! És e célból milyen eszközöket alkalmaz nem egyszer!

És végül mikép érvényesült a szabadságelmélet alapján várt nemzetközi munkamegosztás? A gazdasági szabadság egyik üdvös következményének mondták ugyanis, hogy valamint a magángazdaság tökélyesbedése annyit köszön a munkamegosztás keresztülvitelének, úgy kívánatos, hogy a nemzetek közt is érvényesüljön a munkamegosztás; minden nemzet avval foglalkozzék, mire a természeti, gazdasági és társadalmi feltételek

a legkedvezőbbek. Ezen nemzetközi munkamegosztás létesülni fog a gazdasági szabadság alapján. Alkalmazta-e Anglia a nemzetközi munkamegosztás ezen elvét önmagára, lemondott-e különösen azon nyerstermények előállításáról, melyeket célscrübben másutt vehetett?*) Nem lehet tagadni, hogy Anglia az újabb időben az iparra fektette a fősúlyt nemzeti gazdasága rendszerében; hogy legújabb időben az ipar mellé, mint második fontos, sőt lassankint talán legfontosabb a kereskedelem különösen két ága, a pénzkereskedelem és szállítási üzlet által gyakorolja a legnagyobb befolyást a külföldi piacokon. De Anglia mindamellett nem teljesítette azon gazdasági idealisták agyrémeit, kik azt kívánták, hogy Angliában a gabona csak diszitésül virágcserepekben ültessék. A fontosságot, melyet Angliában a mezőgazdaságnak tulajdonítanak, mutatja az, hogy H o s k y n s (Cobden Clubb Essays) róla úgy beszél, mint »our most important home-industry«, valamint P o r t e r következő szavai: »In every country the condition of its agriculture must be subject of the very first importance. An inconsiderable state or colony may, it is true, without much danger or inconvenience, and under circumstances which oblige it to be habitually dependent upon the soil of other countries for the food of its habitants; but a very little inquiry and a very simple calculation would suffice to convince us that this can never be the case with a numerous people.« N e w m a r c h is azt mondja: Legnagyobb nemzeti iparunk a mezőgazdaság (the greatest of all our domestic industries-agriculture). Anglia, igaz, nem termel elegendő gabonát a belszükséglet fedezésére, és így ezen cikk tekintetében mint vevő szerepel: de Anglia nagy gondoskodásban részesítette a nép gazdagodásával párhuzamosan emelkedő húsfogyasztás miatt mind nagyobb jelentőséggel bíró marhatenyésztést; a juhnyésztés és lótenyésztés tekintetében ez ország még mai nap az európai államok közt első sorban áll, és mindamellett a marhatenyésztők unszolására csak néhány hó előtt — igaz közegészségi érvekre hivatkozván, — egyes államokból — köztök Ausztria-Magyarország — egészen meg-

*) A ki Ricardo külkereskedelmi elméletét ismeri, tudni fogja, hogy a nemzetközi munkamegosztás létesülése lényegesen módosul a relatív termelési költségek befolyása alatt.

tiltották a bevitelt. Az östermelés ezen ágaival továbbá összefügg a mesterséges takarmánytermelés fokozása, rétöntözés, trágyázás, szóval az intenzivebb mezőgazdasági eljárások, melyekben Anglia mintaország. A mi pedig a nyersterményeket és segéd-anyagokat illeti, jó lesz szem előtt tartani azt, hogy Anglia igen jelentékeny vastermelő, hogy kőszéntermelése oly jelentékeny, hogy ezen cikkben még tetemes kivitele van, hogy végre a textiliparban szükségelt két főanyagot, gyapotot és gyapjút, nagy részben saját gyarmataiból kapja. Akármely fontosabb cikket veszünk eszerint, Anglia nem függ teljesen a külföldtől, saját birodalmában majdnem minden szükségleti cikket előállít, és a túlzott nemzetközi munkamegosztás degeneráló hatásának nem engedett. De még ha ez történt volna is, akkor sem szabad megfeledkeznünk arról, hogy Anglia kereskedelmi, tengeri, pénzügyi, politikai hatalma által döntő befolyást gyakorolhat és gyakorol oly államokra, melyek a nála elegendő mennyiségben elő nem állított cikkeket termelik. — Ezen feltételeket pedig a nemzetközi munkamegosztás elve magában nem involválja és csak akcidentiái az angol állam jelenlegi világállásának. Keressünk csak az itt mondottakra néhány prägnans számbeli kifejezést.

Tekintsük mindenekelőtt Nagy-Britanniának saját östermelését. Angliában foglalkozott az östermeléssel 1841-ben a népesség 32.5%, 1871-ben 21.7%; a foglalkozók száma eszerint csökkent, azonban ez a gépek elterjedésének, kevesebb embert igénylő művelési ágak (marhatenyésztés) terjedésének is tulajdonítandó. Nagy-Britanniának gabonatermelését a nemzetközi statisztikai munka 137.6 millió hectoliterre becsüli, holott a bevitel e cikkben 70—80 millió mázsa közt ingadozik. Nagy-Britannia fejenkénti gabonatermelése tesz 4.2 hectolitert, a mi nem csekély, ha vesszük, hogy 6—6.5 fejenkénti termeléssel bíró országok már exportálnak. Azt, hogy az ország a mesterséges takarmánytermelés szempontjából első rangot foglal el, talán nem szükséges részletesebb adatokkal bizonyítani. Még jelentékenyebb Nagy-Britanniában az állattenyésztés szerepe; mutatják ezt a következő számok, melyekhez összehasonlítás kedvéért a Magyarországra vonatkozó adatokat is hozzacsatoltuk. □ kilométerenként találhatik :

	Nagybritanniában	Magyarországon
ló	9.1	6.6
szarvasmarha ...	25.7	16.3
juh	125.5	56.5
disznó	10.8	13.7

Látjuk ebből, hogy az állattenyésztés legfontosabb ágai-
ban Nagybritannia a szorosan vett agricol Magyarországot túl-
haladja, de egyesekben, mint ló- és juhtenyésztés tekintetében,
általában Európában elsőrangú szerepet játszik.

Ugyancsak teljes önálló és aktív Anglia termelése azon
nyersanyag, illetőleg segédanyag tekintetében, mely az angol
ipar főtámaszát képezi, a kőszénben. Anglia termelése kőszénben
tesz 107 millió tonnát, melyből a honi fogyasztásra 97 millió
tonna esik, úgy hogy e cikkben Angliának még jelentékeny
kivitele van.

Még kedvezőbben alakulnak a viszonyok, ha Anglia
gyarmatait is számba vesszük. Angliának kivitele gyapotban
tett 1862-ben 523 millió fontot, melyből a brit gyarmatokra
398 millió font esik. Azóta az éjszakamerikai államok és
Egyiptom is nagymennyiségű gyapotot visznek Angliába. —
1867—1876-ig Anglia bevitele tett gyapotban 14,416 millió
fontot, ebből jött angol gyarmatokból 4149 millió font. Még
kedvezőbben áll a mérleg a gyapjúnál. Anglia bevitele gyapjú-
ból tett 1867—1876-ig 3055 millió fontot; ebből jut az angol
gyarmatokra 2356 millió font.

Ezen felsorolást még több fontos cikkel lehetne kiegészíteni,
a milyen a cukor, a rizs, a fa, a festőanyagok stb. Azonban ezeknek
részletesebb kimutatására — bármily érdekes volna már önmagában
ezen egy pont kimerítő tárgyalása — itt helyünk nincs.

Szoritkozunk itt csak két tény felsorolására, mely mutatja,
mennyire iparkodik Anglia világbirodalmában a nemzetközi
munkamegosztás elvének daczára minden fontos termelési ágat
meghonosítani. Ezt újabban a tea- és gabonatermelés terjesztésére
Kelet-Indiában irányított törekvések mutatják. Anglia évenként
nagy összegekkel tartozván Cbinának teaért, iparkodott és pedig
sikerrel, e cikket Kelet-Indiában előállítani. Angliába behozatott
indiai teaából:

1860.	1.4	millió	angol	font
1865.	2.7	»	»	»
1870.	13.2	»	»	»
1871.	16.4	»	»	»
1872.	17.9	»	»	»
1873.	19.7	»	»	»
1874.	23.3	»	»	»
1875.	26.1	»	»	»
1876.	29.4	»	»	»
1877.	31.2	»	»	»

Még érdekesebb az, mi a gabnatermelés érdekében tétetett Keletindiában. A kormány 1873-ban megszüntette a kiviteli díjakat, buzdította a termelőket, figyelmeztette őket a szokás-szerű tisztítási módszerekre, a legjobb és legolcsóbb szállítási módokra. Csatornák építése által a szállítási költség annyira fog leszállítani, hogy az északnyugati tartományokból oly olcsón fogják a gabnát a kikötőkbe hozhatni, hogy p. Felső-Mahadnyból Angliába egy Bushel buza 2 sh. 6 krért fog vitethetni. Ily körülmények közt tényleg már jelentékeny összeggel szerepel az indiai gabnabevitel Angliába, mint ezt a következő számok mutatják: Angliába bevitetett indiai buza

1871-ben	220,023	angol	mázsa
1872 »	150,665	»	»
1873-ban	740,934	»	»
1874-ben	1,073,940	»	»
1875 »	1.334,366	»	»
1876-ban	3.279,887	»	»
1877-ben	6.104,940	»	»

Az összes angol buzabevitel 12⁰/₀-a Indiából származik már. Annak megvilágítására pedig, hogy Anglia a munkamegosztás nemzetközi alkalmazását önmagára mereven nem vitte át, ezen adatok talán elegendők. Angliában relative az ipar és kereskedelem nagyobb mérvben emelkedett, mint az östermelés, a fogyasztás élelmi cikkekben nagyobb arányokban fokozódott, mint azok termelése, de absolute véve az östermelés talán egy talpalatnyi földet nem vesztett, egy lépéssel sem hátrált. De az e fölötti ítélet-hozatalnál mindig szem előtt tartandó, hogy a britt birodalom testé-

ben a gyarmatok nagy szerepet játszanak, és talán — lásd W i l s o n új munkáját — még nagyobb szerepre hivatvák. Ezen gyarmatok szolgáltatják az európai brit birodalomtestnek azon anyagokat, melyek az iparos feldolgozásra szükségesek. De a gyarmatok folyvást emelkedő gazdasága alapján a brit birodalom mindinkább emancipálhatja magát az európai kereskedelemtől. Angliának kereskedelme az összes európai államokkal jelenleg már kétszeresét sem teszi Angliának saját gyarmataival üzött kereskedelmének. Tett ugyanis 1875-ben Angliának

	bevétele	kivitele
	font	sterling
saját gyarmataikkal és birtokaikkal	84.4	76.6
az összes európai államokkal	153.3	134.8.

Hogy Angliában az utolsó évek kedvezőtlen árúkereskedelmi mérlege nagy nyugtalanságot szült, hogy, a mint említettük, a marhabevitelt nehezítette, hogy a munkások erőszakkal fordultak a Németország-, Hollandia- sőt Amerikából érkezett idegen munkások ellen; mindmegannyi érdekes tény, mely szemmel tartandó, ha a valóságnak megfelelő képet akarunk nyerni arról, mennyiben érvényesült tényleg Angliában a gazdasági szabadság, mennyiben hatotta az át a törvényeket, a közvéleményt. Egy másik érdekes tárgya a gazdasági kutatásnak volna, azt keresni, mik voltak következményei a gazdasági szabadság érvényesítésének, a mennyiben az tényleg Angliában bekövetkezett, és ez irányban is egyesek — mint Syme — komoly aggályoknak adtak kifejezést, különösen a mértéktelen és egészségtelen versenyre nézve.

Az újabb időnek egyik legnagyobb és részint létesített eszménye az egyéni szabadság biztosítása. Irtózáttal elfordulván egyaránt a 16—18. századbeli autokratikus absolutismustól, mint a görög és római állam demokratikus absolutismusától, mely a francia forradalomban utánozva, bukást vallott, az egyéni szabadság lett az ujkorjelszava. Azonban ezen eszme túlbuzgó képviselői legtöbb esetben megfélekedtek három dologról: 1) hogy az egyén önmaga korlátlan jogkört nem igényelhet a társadalomban és így az egyéni szabadság és a társadalom feladataival összhangzásba hozandó; 2) hogy a társadalom céljainak elérésére bizonyos

szervezkedések szükségesek, melyek az egyéni szabadságból magából nem fejlődnek, és hogy végre az egyéni szabadság létesítése is bizonyos biztosítékokat követel, melyeket csak a társadalom nyújthat.

A közgazdaság szempontjából azonkívül tekintetbe jön, hogy aztársadalmi természetü lévén, nem fektethető a túlzott gazdasági szabadság individualistikns elvére. A közgazdaság érdekei követelik, hogy annak úgy egyéni, mint nemkülönben fontos társadalmi elemei tekintetbe vétessenek. A fentebbi néhány példával talán sikerült megmutatni, hogy Angliában a gazdasági szabadság elméleti kifejtése és gyakorlati érvényesítése nem teljesen kongruens, amivel azonban korántsem akarjuk azt mondani, hogy a gazdasági szabadság korlátolása azon pontokon, amelyeken az történt, mindenkép helyes lett volna. Csak tényeket konstatálni, nem okoskodni akartunk. Je ne propose j'expose. Arra azonban szabad figyelmeztetni, hogy Angliában a gazdasági szabadság érvényesülése, úgy ahogy történt, nemcsak előnyökkel, de nagy hátrányokkal is járt, hogy továbbá az általános gazdasági politika szempontjából nincsen állam, melynek oly határozott, világos gazdasági programja és funkciója volna, mint az angol államnak, végre hogy Anglia a gazdasági szabadság érvényesítésével sem szakította meg a történeti fejlődés természetszerű folytonosságát, mely elv minden organikus, demég inkább társadalmi szervezet egyik alap-principiuma.

Nem szabad azt sem feledni, hogy Angliában az általános okon kívül különös okok is voltak, melyek a jelenlegi gazdasági rendszert ott érlelték. Anglia földbirtokviszonyai mellett a népesség nagy többségét az ipar és kereskedelem felé kellett terelni. Az ezáltal emelkedett nagy ipari termelés pedig piacot keresett, mely csak a gazdasági szabadság, a nemzetközi munkamegosztás elvének érvényesítésével terjedhetett. De ily viszonyok nem léteznek mindenütt és nem léteznek mindenkor. Ha Anglia jobb földrendszert fogad el, akkor a belföldi gabna-termelés és a jobb jövedelemeloszlás folytán a belföldi fogyasztás is emelkedni fog, és akkor egy harmonikusabb és szélesebb alapokon nyugvó közgazdasági rendszer meghonosítása lehetségessé váland.